

TÜRKİYE’DE SİYASİ PARTİLERİN YOLSUZLUKLA MÜCADELEYE BAKIŞLARI: PARTİ PROGRAMLARINA DAYALI BİR DEĞERLENDİRME

THE PERSPECTIVES OF POLITICAL PARTIES ON ANTI-CORRUPTION IN TURKEY: AN EVALUATION BASED ON PARTY PROGRAMS

Hüseyin AKSU*

*Arş. Gör. Dr., Şırnak Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, huseynaksu46@hotmail.com,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Gönderilme Tarihi 06.05.2022</p> <p>Revizyon Tarihi 02.06.2022</p> <p>Kabul Tarihi 11.06.2022</p> <p>Makale Kategorisi Araştırma Makalesi</p> <p>JEL Kodları A10 D73 H89</p>	<p><i>Bu çalışma, Türkiye’de siyasi partilerin yolsuzlukla mücadelede bakışlarını 24 Haziran 2018 genel seçimi sonrası TBMM’de grubu bulunan partilerin parti programları üzerinden ele almaktadır. Öncelikle yolsuzluğun tanımı, türleri ve etkileri ile yolsuzluğun nedenleri ve yolsuzlukla mücadelede ilişkin teorik çerçeve oluşturulmuştur. Her partinin parti programında yer alan yolsuzlukla mücadelede ilişkin verilerin analizinde nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ve doküman analizi yöntemi birlikte kullanılmıştır. Parti programlarından elde edilen veriler sonuç kısmında karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: TBMM’de grubu bulunan partilerden HDP’nin parti programında yolsuzlukla mücadelede ilişkin herhangi bir politika bulunmamaktadır. AK Parti, CHP ve İYİ Parti yolsuzlukla mücadelede idari ve yasal düzenlenmelerle yolsuzluğu önlemeye ve cezalandırmaya yönelik kurumsal politikaları vurgularken, MHP’nin benzer kurumsal politikalar ile yolsuzlukla mücadelede ilişkin toplumsal farkındalık oluşturmayı hedefleyen daha kapsamlı politikalar belirlediği görülmektedir.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: Yolsuzluk, Yolsuzlukla Mücadele, Türkiye, Parti Programları</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Received 06.05.2022</p> <p>Revized 02.06.2022</p> <p>Accepted 11.06.2022</p> <p>Article Classification: Research Article</p> <p>JEL Codes A10 D73 H89</p>	<p><i>This study deals with the perspective of Turkey's political parties on the fight against corruption through the party programs of the parties that have a group in the Grand National Assembly of Turkey after the June 24, 2018 general election. To do so first of all, the theoretical framework on the definition, types and effects of corruption, the causes of corruption and the fight against corruption has been established. Content analysis and document analysis method, which are among the qualitative research methods, were used together in the analysis of the data on the fight against corruption in the party program of each party. The data obtained from the party programs were compared and evaluated in the conclusion part. The following conclusions were reached in the research: HDP (Peoples' Democratic Party), one of the parties with a group in the Grand National Assembly of Turkey, does not have any policy regarding the fight against corruption in its party program. AK Parti (Justice and Development Party), CHP (Republican People's Party) and İYİ Parti (Good Party) emphasize institutional policies aimed at preventing and punishing corruption through administrative and legal regulations in the fight against corruption. It is seen that MHP has determined similar institutional policies and more comprehensive policies aimed at raising social awareness on the fight against corruption.</i></p> <p>Keywords: Corruption, Fight Against Corruption, Turkey, Political Party Programs</p>

Atıf (Citation): Aksu, H. (2022). “Türkiye’de Siyasi Partilerin Yolsuzlukla Mücadeleye Bakışları: Parti Programlarına Dayalı Bir Değerlendirme”, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 201-216

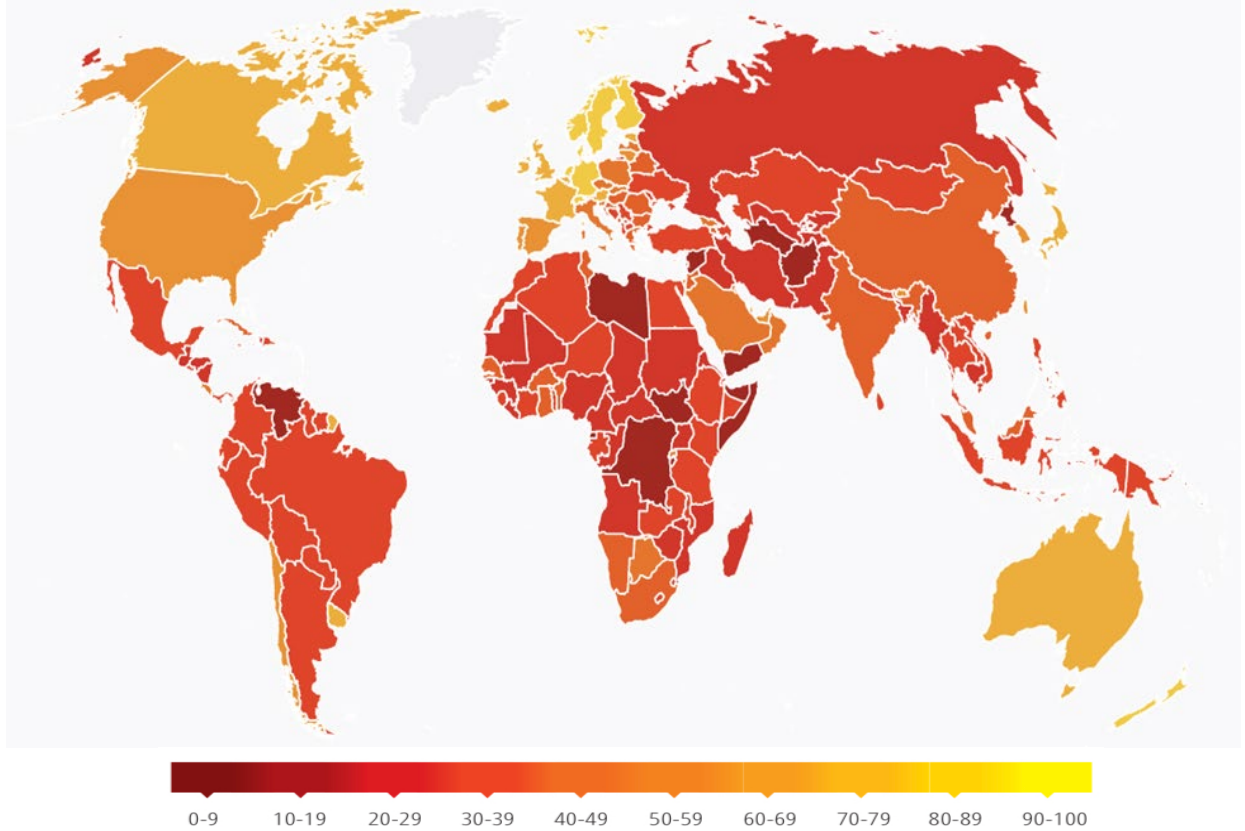

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Bir siyasal sistemin ekonomik, sosyal ve siyasal boyutlarının belirli usul-yol üzerine işlemesi, o sistemin başarısı, kalıcılığı ve sağlığı için önemlidir. Belirli usulden/yoldan ayrılarak bir nevi “yolsuz” ilerleyiş ise sistemin bozulmasına yol açarken, doğal olarak toplum ve devlet arasında beklenen ahengin oluşumunu engeller. En genel düzeyde bu olumsuz sonuçlarına rağmen tarihin çok eski dönemlerine kadar uzanan yolsuzluk örneklerine rastlanabilmektedir. Doğal olarak yolsuzlukla mücadele için politikalar/kurallar geliştirme çabası gösterilmektedir. Yolsuzlukla mücadele politikalarının oluşturulmasında siyasal sistemin doğasına göre aktörler farklılaşsa da demokratik siyasal sistemlerde siyasi partiler; kamusal politikaların belirlenmesi, uygulanması ve denetlenmesinde, sistemin aksayan yönlerinin iyileştirilmesine yönelik kamusal farkındalık oluşturulmasında başat rol oynayan aktörlerdir. Nitekim partiler, toplumsal talepleri siyasal alana kendi eliyle taşımakta; seçimleri kazandırabilecek seçmen desteğine ulaşabilmek için politikalar geliştirmekte; parlamento içinde/dışında siyasal etki oluşturma kapasitesinin yanı sıra hükümette ya da muhalefetteki konumuyla siyasal hayatın merkezinde yer almaktadır. Bu itibarla yolsuzlukla mücadele gibi hayati bir konuya da partilerin bakışı önem arz etmektedir. Öte yandan aşağıda yer alan Tablo 1’de dünya genelinde yolsuzluk algısının yüksekliğine ilişkin görünüm, yolsuzlukla mücadele konusunu ve politika yapıcılar olarak partilerin bakışını araştırmaya değer kılmaktadır.

Tablo 1: 2021 Yılı Dünya Geneli Yolsuzluk Algısı

Kaynak: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021>, Erişim Tarihi: 14.05.2021.

Çok kötü (0) ile çok temiz (100) arasında ölçeğe göre hazırlanan 2021 yılı dünya geneli yolsuzluk algısına ilişkin Tablo 1’deki görünüme bakıldığında çok az ülke dışında kamu sektörüne ilişkin yolsuzluk algısının orta ve yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yolsuzluğun daha sonraki kısımlarda ele alınacak olumsuz etkileri göz önüne alındığında yolsuzlukla mücadelenin her ülke açısından önemli bir konu olması beklenmektedir. Ayrıca Türkiye’de zaman zaman yolsuzluk algısına ilişkin kamuoyu araştırmaları yapılarak halkın yolsuzluk konusuna bakışı ele alınmaktadır. Uluslararası Şeffaflık Derneği’nin 2022’de yaptığı bir araştırmaya göre toplumun %74’ü yolsuzlukların arttığına inanmaktadır. Yolsuzluk algısının yüksek seviyelerde olması siyasal iktidarın kullanımını hedefleyen siyasal partilerin yolsuzlukla mücadeleye bakışını önemli kılmaktadır. Zira

partiler, politika yapımı ve uygulama sürecinin başat aktörleri oldukları gibi denetim sürecinin de merkezinde yer alabilmektedir.

Bu doğrultuda Türkiye’de siyasi partilerin yolsuzlukla mücadelede bakışları ve yolsuzlukla mücadelede yönelik politikaları çalışmanın odak noktasıdır. Çalışmada ilk olarak yolsuzluğun tanımı, türleri ve etkileri ile yolsuzluğun nedenleri ve yolsuzlukla mücadelede ilişkin literatür incelenerek analiz öncesi teorik çerçeve oluşturulmuştur. Daha sonra analiz için seçilen içerik analizi ve doküman analizi yöntemine ilişkin bilgiler verilerek örnek olarak belirlenen her partinin programı yolsuzlukla mücadele önlemleri bağlamında ayrı ayrı analiz edilmiştir. Son olarak partilerin yolsuzlukla mücadelede bakışlarına ilişkin elde edilen bulgular karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

1. Yolsuzluk: Tanımı, Türleri ve Etkileri

Yolsuzluk çok yönlü ve çeşitli düzeyde ortaya çıkan bir olgu olduğu için tanımını basitçe yapmak güçtür. Uluslararası Şeffaflık Örgütü (<https://www.transparency.org/en>) tarafından ortaya koyulan “emanet edilen gücün kötüye kullanılması” biçimindeki kısa yolsuzluk tanımını Pozsgai-Alvarez (2020, s. 433); Williams (2021, s.1) gibi birçok araştırmacı yaygın olarak kabul etmektedir. Bu tanım herhangi bir iş veya görev için verilmiş yetkinin amacı dışında kullanılmasını, diğer bir ifadeyle gücün kullanılması gereken “amacından sapmasını” ifade eder (Nye, 2007, s. 284). Sapma nedeniyle bazı kişiler kaybederken bazıları kazanır. Kamu ve özel kesim hatta kar amacı gütmeyen hayır kurumları/kuruluşları da dâhil olmak üzere geniş bir boyutta yolsuzluk ortaya çıkabilir (Myint, 2000, s. 33). Ancak bu ikisi arasında, kamu kesiminde toplumun tamamının çıkar kaybı yaşaması nedeniyle topluma karşı; özel kesimde ilgili özel kuruluşun çıkarlarının kaybı nedeniyle sahiplerine karşı yolsuzluk söz konusu olduğundan fark gözlemlenebilir. Nitekim yolsuzluğun geniş kapsamlı doğasına karşın doğurduğu etki nedeniyle çoğunlukla kamusal işlerle ilgili boyutu dikkat çekmektedir.

Kamusal boyut itibarıyla yolsuzluk, bir yanda siyasi ve/veya idari pazar, diğer yanda ekonomik ve sosyal pazar olmak üzere iki piyasa arasındaki gizli bir değiş tokuş süreci olarak tanımlanabilir. Bu değiş tokuş gizlidir çünkü kamusal, yasal ve etik normları ihlal eder ve genel çıkarı özel çıkara (bireysel, örgütsel, partizan vb.) feda eder (Mény, 1996, s. 112). Bununla beraber kamusal işlerdeki/faaliyetlerdeki yolsuzluğun biçimi yolsuzluk faaliyetine dâhil olan aktörlerin kimler olduğu, nasıl yapıldığı ve ne ölçüde uygulandığı açısından farklılaşır (Amudsen, 1999, s. 1). Zimmete para geçirme, rüşvet, bireylerin karşılıklı çıkar gözeterek iş yapması, eş-dost kayırmacılığı (kronizm), malların ve personelin kötüye kullanılması, demokratik seçimlerde hile, akraba kayırmacılığı (nepotizm) gibi yolsuzluğunun yaşandığı durum veya kişiye özgü olarak değişik türlerde sayısız yolsuzluk örneklerinin olduğu ifade edilebilir (Aktan, 2015: 50-60). Buradaki kazanç, zihinlerde canlandığı gibi parasal (maddi destek) olabilir. Ayrıca gelecekteki iş beklentisi, hızlı terfi gibi ödül beklentileri de yolsuzluğa yol açabilir (Friedrich, 2007, s. 15:16). Yolsuzluk konusunda kişisel veya bir örgütlenme için haksız kazanç sağlamaya yönelik usulüne uygun olmayan davranışlar esas ölçüt olarak alınır, şüphesiz çok sayıda yolsuzluk türlerinden bahsedilebilir. Ancak bu ise ayrı bir araştırma konusudur.

Yolsuzluk tanımlarına ve çeşitlerine ilişkin dar ve geniş kapsam oluşturulsa da yolsuzluğun varlığı toplumlar için evrensel bir hastalığı işaret eder. Özellikle ekonomik olarak az gelişmiş ve merkezi hükümetin zayıf olduğu ülkelerde bu hastalığın “bulaşıcılığı” yüksektir ve hastalık kronikleşebilir. Böyle bir durumun da toplumsal yapı üzerinde “yıkıcı” etkileri ağır bir biçimde gerçekleşebilir. Öyle ki kişiler ve kuruluşlar haksız rekabet koşullarının varlığında haksız kazanç elde eden rakiplerine karşı ancak kendilerinin de bu tarz işlemlerle ve eylemlerle kazançlı çıkacaklarını düşünebilirler ve yolsuzluk faaliyetine katılmaktan kendilerini alıkoyamayabilirler. Böylece hastalığın bulaşıcı özelliği herkesi saran bir yaygınlık kazanmasına yol açar. Doğal olarak da yoksulluk-yolsuzluk-yozlaşma kısır döngüsü kırılmayan bir hal alarak kronikleşebilir ki sonunda iyileşme için oldukça zor yöntemlerin uygulanması gerekebilir (Çingi, 1994, s. 12). Yolsuzluğun olumsuz etkilerine ilişkin ortaya konulan veriler bunları daha açık bir biçimde göstermektedir.

Yolsuzluk, bir ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamı üzerinde olumsuz etkiler bırakır. Toplum açısından bütünüyle maddi ve manevi kayıptan siyasal rejimin istikrarsızlığına kadar yolsuzluğun başlıca olumsuz etkileri şu şekilde sıralanabilir (Bayley, 1966, ss. 724-725):

- Hükümetlerin uygulamayı düşündüğü kamu politikalarının başarısına etki edecek bürokratik yetenek ve kalite kaybı,
- En yüksek önceliğe sahip proje yerine daha düşük öncelikli tercih edilerek kaynakların yanlış dağıtımı sonucu ekonomik kalkınmada gecikme,
- Hizmet maliyetinde artış, yolsuzluğun yaygınlaşma ihtimaliyle doğacak ahlaki çöküntü,
- Kamu harcamalarına ayrılan tutarın belirli bir yüzdesinin komisyon alınmasıyla kamu kazancının kişisel kazançta dönüşmesi,
- Kamu otoritesine saygının azalmasıyla siyasi rejimin meşruiyet kaybı.

Yolsuzluk zengini daha zengin yoksulu daha yoksul yapar. Doğal olarak eşitsizlik artar. Dahası yalnız maddi boyutta değil manevi boyutta da toplumu olumsuz etkiler. Çünkü eşitsizlik düzeyi arttıkça insanlar birbirine daha az güvenmeye başlar. İnsanlar arasında genel güven duygusu kaybolduğunda ise birbirlerine ortak bir bağ hissetmezler. Bu da sosyal ve politik çatışma riskini yükseltir. Dolayısıyla yolsuzluk yalnızca insanların cüzdanını boşaltmaz, aynı zamanda kamu ruhunu yaralar (Uslaner, 2015, s. 207). Yolsuzluk arttığında demokrasinin prosedürel ve dağıtımsal adalet ilkeleri bir efsane haline gelir ki bu durumda demokratik siyasal kurumların meşruiyeti azalır (Anderson ve Tverdova, 2003, ss. 92-93). Haliyle yolsuzluğun siyasal, sosyal ve toplumsal düzeyde tahribatı devasa bir boyuta erişebilir.

Yolsuzluğun olumsuz etkilerine karşın revizyonist yaklaşım, adil ve rekabetçi piyasaların ve yeniden dağıtım sistemlerinin kurulmadığı veya çalışmadığı, bürokrasinin aşırı takdir yetkisi ve siyasi istikrarın siyasi özgürlükten önce geldiği yeni doğan devletlerde yolsuzluğun olumlu etkileri olabileceğini belirtir. Bu yaklaşım, yeni doğan devletlerde, siyasal ve bürokratik yolsuzluğun daha hızlı ekonomik büyümeyi ve kaynakların yeniden dağıtımını, daha verimli ve çalışkan bir bürokrasiyi ve siyasi istikrarı/uyumu sağlayabileceğini ileri sürer (Woo ve Choi, 2018, ss. 9-10).

Yolsuzluğun yerleşik hale geldiği ülkeler için yolsuzluk aşılması zor bir sorun olmuştur. Siyaset ve piyasa kurumlarının zayıflığı, yasadışı uygulamaların gelişmesine izin verir. Böyle durumlarda yolsuzluk, gerektiğinde şiddetle korunan, sıkı bir şekilde örgütlenmiş siyasi ve bürokratik ağlar halini alır. Bunlar ise demokratik gelişimi ve piyasa süreçlerini engeller, her ikisi için gerekli güven ortamını baltalar. Bir ülkede demokrasi ve ekonomik büyüme zayıf olduğunda yolsuzluktan kaybedenler; yozlaşmış yetkililere ve girişimcilere bağımlı olabilir, bunlar tarafından sindirilebilir veya bunlardan kaçınmayı ihtiyatlı bulabilirler. Ve böylece döngü devam eder (Johnston, 2000, s. 4). Hem siyaset ve ekonomi alanında kurumsal boyut ve etkiler itibarıyla hem de sosyal alanda ortaya çıkardığı tahribat göz önüne alınırsa, yolsuzluğun kontrol edilmesi ve üstesinden gelinmesi daha zor bir aşamaya, diğer bir ifadeyle bir yaşam tarzı biçimine gelmeden önce nedenlerinin tespit edilerek önlem alınması elzemdir. Zira yolsuzluk faaliyetlerinin gizli doğası gereği yolsuzluklar tamamen bitirilemiyorsa dahi minimize edilerek siyasal sisteme olumsuz etkilerinin azaltılması gerektiği ifade edilebilir.

1.1. Yolsuzluğun Nedenleri ve Yolsuzlukla Mücadele

Yolsuzluğun, siyasi toplum ortaya çıktığından beri var olan bir olgu olduğu kabul edilir. Batı ve Doğu toplumlarında yolsuzluğa ilişkin çok eski kayıtlara rastlanmaktadır. Yolsuzlukla ilgili bilinen en eski kayıtlar, M.Ö. on üçüncü yüzyıl Asur uygarlığına kadar uzanır. Bu döneme ilişkin araştırma yapan arkeologlar çivi yazısıyla yazılmış bulunan levhalardan nasıl ve kimin rüşvet aldığına ilişkin ayırt edici bulgulara ulaşabilmiştir. Yolsuzluk, Antik Çağ'da kamu yönetimini ve siyasi sistemin işleyişini olumsuz yönde etkileyen bir kötülük olarak görülür (Şumah, 2018, s. 64). Hindistan'da M.Ö. dördüncü yüzyılda kamu yönetimine ilişkin yazılmış olan Kautilya'nın Arthashastra adlı eserinde yolsuzluk ve türlerine ilişkin bilgiler sunulduğu aktarılır (Berksoy ve Yıldırım, 2017, s. 2). Yûsuf Has Hâcib siyasetname özelliği taşıyan Kutadgu Bilig adlı eserinde (2017, s. 194): "Rüşvettir bozan ongun işi; Rüşvettir çiğ bırakan olgun işi" ifadesiyle yolsuzluğun tehlikelerine dikkat çeker.

Yolsuzluk olgusu eski zamanlardan bugüne çeşitli biçimlerde tezahür etmiş ve yolsuzluk türleri çalışmalara konu olmuşsa da yolsuzlukla mücadeleye ilişkin küresel farkındalık yirminci yüzyılda

gündeme gelmiştir. Bunun itici gücü ise 1970’li yıllarda “Watergate” soruşturmalarıyla bağlantılı ABD’deki yerel olaylar olmuştur. ABD’nin yolsuzlukla mücadele konusunda uluslararası bir anlaşma için Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde yaptığı girişimler 2003’te BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi’nin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. 1997’de Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) bir izleme ve destekleme mekanizmasıyla ilk küresel mücadele tedbirlerini içeren sözleşme ve 1999’da Avrupa Konseyi’nce kabul edilen yolsuzlukla mücadele sözleşmeleri ise diğer uluslararası girişimlere örnektir. Başka bir nokta ise Dünya Bankası’nın eski yöneticilerinden oluşan bir grup tarafından 1993’te sivil toplum kuruluşu olarak ülkelerdeki yolsuzluk algısını ve yolsuzluğa yönelik yaklaşımları ölçerek derecelendiren Uluslararası Şeffaflık Örgütü’nün kurulmasıdır. Söz konusu kuruluşlar ve Avrupa Birliği (AB), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi birçok kuruluşun imza attığı benzeri gelişmeler 1990’lı yıllardan itibaren yolsuzlukla mücadele konusunu canlandırmış, yolsuzlukla ilgili çok sayıda yerel ve küresel düzenlemeler ile araştırmalar yapılagelmiştir (Razzante, 2020, ss. 169-171).

Belirtmek gerekir ki yolsuzlukla mücadele yöntemleri yolsuzluğu doğran nedenlere göre şekillenmektedir. Her ülkenin kendine özgü doğası nedeniyle yolsuzluğu artıran farklı nedenler olabileceği gerçeğini kabul etmekle beraber yolsuzluğun nedenlerine ilişkin birbirleriyle bağlantılı olarak ekonomik, sosyal, siyasal ve idari bazı genel kabullerden bahsedilebilir.

1.2. Yolsuzluğun Nedenleri

Yolsuzluğun nedenlerinden hareketle formülasyon girişiminde bulunan Myint (2000, ss. 39-40) bir ülkede ekonomik rant için ne kadar fırsat varsa ve yöneticilere tanınan takdir yetkisi ne kadar büyükse yolsuzluğun o kadar büyük olacağını; buna karşın yöneticiler eylemlerinden ne kadar fazla sorumlu tutulursa yolsuzluğun o kadar azalacağını öne sürmektedir. Bu çerçevede yazar şu formülü ortaya koyar:

$$Y = R + T - H$$

(Y: Yolsuzluk/ R:Rant/ T:Takdir Yetkisi/ H: Hesap Verebilirlik)

Daha açık ifadeyle yukarıdaki denklem şu üç koşulun varlığında yolsuzluğun ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir (Myint, 2000, ss. 39-40):

- Ticari ve ekonomik faaliyetleri kısıtlamak için çok sayıda yasa, kural, yönetmelik ve idari düzenleme, özellikle karmaşık, anlaşılmasız ve şeffaf olmayan biçimde uygulanıyorsa;
- Yöneticilere kuralları yorumlama, değiştirme, yeni kısıtlayıcı idari tedbirler ve usuller konusunun yanı sıra kuralların kime, nasıl ve ne şekilde uygulanacağına ilişkin geniş takdir yetkileri veriliyorsa;
- Ülkede yöneticileri eylemlerinden sorumlu tutacak etkili mekanizmalar ve kurumsal düzenlemeler bulunmuyorsa yolsuzluğun gelişimi için elverişli bir zemin ortaya çıkabilir.

Yolsuzluğun nedenlerine ilişkin daha geniş bir yaklaşım ise yolsuzluğun nedenlerini, siyasal ve ekonomik ortam; mesleki etik ve ahlak; alışkanlıklar, gelenekler, görenekler ve demografi boyutuyla açıklamaktadır. Buna göre siyasal ve ekonomik ortam boyutuyla; etkisiz/net olmayan düzenlemelerin varlığı, kamu görevlilerinin düşük ücret alması, işlerinden/işyerlerinden duyulan memnuniyetin azlığı, “rüşveti biz vermesek rakiplerimiz verecektir, rüşvet sözleşmenin ayrılmaz parçasıdır” biçiminde bir zihniyet ile yozlaşmış siyasal aktörlerin topluma örnek teşkil etmesi gibi etkenler yolsuzluğu artırıcı faktörler olarak sıralanır. Öncelikle meslek etiğinin olmaması ve yolsuzluğu bir suç olarak düzenleyen kanunların eksikliği yolsuzluğu teşvik edebilir. Dahası kovuşturma ve cezalandırma aşamasında yolsuzluğun ortaya çıkması sonucu bunlara uygulanacak düşük yaptırımlar yolsuzluğun devam etme olasılığını artırır. Alışkanlıklar, gelenekler, demografi boyutuyla, yolsuzluğun bazı ülkelerde hoş görülmesi, aile/akraba gibi geniş topluluğun bir tür güvence sağlaması nedeniyle üyelerine ayrıcalık tanıma isteği, bireyciliği vurgulayan inanç yapısı ile tam tersi arasında yolsuzluk görülmesi olasılığındaki fark ile ataerkil toplumlarda görülme olasılığının fazlalığı gibi hususlar öne sürülür (Şumah, 2018, ss. 65-70).

Ekonomik özgürlüklere ilişkin dar kapsamın olması ve kayıt dışı ekonominin yaygınlığı özellikle geçiş ekonomilerinde yolsuzlukları artırıcı faktörler olarak kabul edilir. Geçiş ekonomilerine sahip ülkeler arasında farklılıklar bulunsa da genel olarak devletin ekonomideki faaliyetlerine ilişkin

çerçeve belirlenmesi ve özelleştirmeler aracılığıyla ekonomide rolünün küçültülmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca yargı, vergi ve gümrük yönetimi alanında kamu sektörü reformlarının hızlı biçimde hayata geçirilmesi önerilmektedir (Akçay, 2000, s. 232). Bu sayede kamu yetkisi kullanan aktörlerin yolsuzluk faaliyeti azalabileceği gibi ekonomi alanındaki düzenleyici işlemlerin karmaşıklığı azaltılarak yatırım süreçlerinde yolsuzluğa yönelme ihtimali daha düşük olabilir.

Siyasi ve ekonomik ortam ile yasal/idari düzenlemeler boyutuyla kurumsal kapasite eksikliklerine ilişkin nedenler genel olarak kabul görmektedir. Ancak toplulukçu inanç yapısına dayalı kültürel zemin ile yolsuzluk arasında doğru orantılı ilişki kuran yaklaşımlara bazı eleştiriler getirilmektedir. Bo Rothstein (2018, s. 40) bir ulusun kültürünü suçlamanın, halkın kötü veya sahtekâr olduğunu söylemekten çok farklı olmadığını; bunun da geniş tabanlı bir politika değişikliğini başarmak için iyi bir başlangıç noktası olmayacağını savunmaktadır. Bu bağlamda, kültürün inançlardan ve sosyal normlardan oluştuğuna, pratikte işleyen kural ile ahlaki veya inanç değerlerinin farklı şeyler olduğuna vurgu yapar. Örneğin çocuklarına tıbbi tedavi sağlamak için pratikte işleyen sosyal norm sağlık personeline rüşvet vermekse, bunu yapmanın yanlış olduğuna dair inançları olsa bile çoğu (verebilecek durumda olan) ebeveynin rüşvet ödeme olasılığı yüksektir. Doğal olarak, baştan sona yozlaşmış bir ortamda yolsuzluğun ahlaki ya da inanç değerleri açısından kötü olduğunu düşünen insanlar bile, zaruretten ötürü aksini yapmanın kötü olmayacağını düşündükleri için muhtemelen yapacaklardır. Yolsuzluğu bir toplumun ve insanların ahlaki dokusuna kök salmış veya inanç yapısından doğan bir olgu olarak görmek yerine “sistem bana bunu yaptırdı” gerekçesiyle insanları ahlaki olarak yanlış olduğunu düşündükleri şekillerde davranmaya zorlayan bir dizi “kullanımdaki kurallar”ın var olup olmadığına dikkat etmek gerekir (Rothstein, 2018, ss. 40-42). Farklı sosyo-ekonomik ve sosyo-politik alanlarda yolsuzluğun nedenlerine ilişkin yapılacak gözlemler değişik nedensellikler ortaya çıkarabilir. Buna bağlı olarak da yukarıda ifade edilen yolsuzluk nedenleri bağlama göre çoğaltılabilir. Burada önemli olan noktanın ise yolsuzluğun nedenlerini doğru tespit etmenin yolsuzluğu önlemeye yönelik mücadelenin başarısında önemli bir adım olabileceğidir.

1.3. Yolsuzlukla Mücadele

Yolsuzlukla mücadeleye ilişkin öneriler bireysel ve kolektif amaca göre değişik biçimlerde sunulmaktadır. Asil-vekil teorisi, yolsuzlukla mücadelenin aktör merkezli biçimine, diğer bir ifadeyle yolsuzluğa ilişkin bireysel davranışa odaklanır. Temel olarak bilgi ve güç asimetrileri kişisel çıkarla birleştiğinde, vekillere (kamu görevlisi) bir asil (vatandaş) pahasına yolsuzluğun bireyler arasındaki işbirliği olduğunu belirtir. Örneğin kamu görevlileri (vekil) devlet kaynakları üzerinde takdir yetkisine sahip olduklarında bilgi avantajından yararlanarak onlara tanınan bu özel gücü vatandaşlara karşı kötüye kullanma fırsatı bulabilir. Bu nedenle kurumların zayıf olduğu yerlerde yolsuzluk davranışını önleyen çok az kontrol vardır. Kolektif mücadele biçimi ise genellikle yolsuzlukla ilgili tutumları değiştirmeye odaklanır ve yolsuzluk eylemlerine karşı ayrıntılı kontroller oluşturmak ve uygulamak yerine sorunları çözmek için yolsuzluğu önleyici alternatifler yaratır (Williams, 2021, ss. 3-4).

Yolsuzlukla mücadeleye ilişkin diğer yaklaşım ise yasa ve değer temelli yaklaşımdır. Yasa temelli yaklaşım; etik kurallar, yasalar, resmi kurallar ve prosedürler, izleme ve yaptırımlar gibi bireysel kamu görevlilerinin davranışları üzerindeki kısıtlamalara odaklanır. Değer temelli yaklaşım ise bireyin kendi kendini düzenlemesine olanak sağlayan kurumsal iç kontrolleri vurgular. Kurumsal değerleri ve standartları belirler ve kamu görevlisinin bunları anlamasını ve bunlara bağlı kalmasını teşvik eder. Çok sayıda kuralın ve yoğun izlemenin yokluğunda etik davranışı teşvik etmek için her bir kamu görevlisinin beslendiği değerler, inançlar, bilgi ve etik standartlardan oluşan kurumsal iç kontroller yoluyla bir etik kültürünün geliştirilmesini hedefler (Anderson ve Anechiarico, 2019, s. 64). Yasa ve değer temelli yaklaşımın özünde yer alan bireyi dıştan kontrol etme ve geliştirmeye dönük düzenlemeler nedeniyle bu yaklaşım için yolsuzluğun ortaya çıkışında aktör merkezli bir bakışa sahip olduğu biçiminde bir değerlendirme yapmak mümkündür.

Yolsuzlukla mücadele konusunda, yetkililerin kamu görevlerini kendi özel çıkarları için kötüye kullanmaları üzerinde durulur. Soruna sadece talep tarafından bakmak, sanki arz tarafındakileri, rüşvet verenleri, yozlaşmış yetkililer tarafından kendi meşru işlerini yapmak için ödeme yapmaya

zorlanan masum kurbanlar gibi bir sonuç doğurmaktadır. Gerçekte bu genellikle böyle değildir. Bir rüşvet anlaşmasında her iki taraf (veren ve alan) işleminden kazanç sağlayabilmektedir (Myint, 2000, s. 42). Bu açıdan bakıldığında kamusal yetkileri kullanan aktörler için; görevlilerinin takdir alanını sınırlandırıcı düzenlemeler, yasal düzenlemelerde netlik oluşturma, kurumsal etik kültürü geliştirme, denetleme, şeffaflık ve hesap verebilirlik konusunda iyileşme, caydırıcılığı artırmak amacıyla cezalandırmaya yönelik yaptırımlar ve bunları görünür kılma, liyakat temelli istihdam gibi kurumsal/idari ve hukuki düzenlemeler önemlidir. Ayrıca medya ve sivil toplum desteğiyle yolsuzluğu önleyici konularda kampanyalar düzenlenerek toplumsal alanda kolektif farkındalık geliştirilebilir (Amudsen, 1999, ss. 23-26). Bu açıdan yolsuzlukla mücadeleye ilişkin yaklaşımlara bakıldığında yolsuzluğu sonlandırma ve/veya en azından minimize etmek için yetki sahibi aktörlere yönelik bireysel odaklı düzenlemelerin gerekliliği kadar toplumsal farkındalığı artırmak için kolektif politikaların gerekliliği de ek olarak ifade edilebilir.

2. Türkiye’de Siyasal Partilerin Parti Programlarında Yolsuzlukla Mücadele

Uluslararası Şeffaflık Örgütü; 0 (yozlaşmış) ve 100 (temiz) olarak ülkeleri sıraladığı yolsuzluk algılama endeksini yıllık olarak yayımlar¹. 2021 yılındaki yayımladığı verilere göre Türkiye 180 ülke içerisinde 96. sırada yer almıştır. Geçmiş yıllara bakıldığında ise 2010’da 59’ncü; 2015’te 66’ncı sıralarda yer almıştır. Sıralamada yıllık olarak değişkenlik olmakla birlikte, ilk sırada yer alan ülkelerin 100 üzerinden 88 puanla konumlandığı göz önüne alınırsa yol gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş tüm ülkelerde en azından belirli oranda yolsuzluğun varlığından bahsedilebilir. Hal böyleyken yolsuzluğun olumsuz etkileri hatırlanacak olursa yolsuzlukla mücadeleye ilişkin siyasal, sosyal ve ekonomik örgütlenmelerin yolsuzluğa ve yolsuzlukla mücadeleye bakışı önem kazanmaktadır. Demokratik siyasal sistemlerde üç örgütlenme modelinin örnekleri mevcut olsa da siyasi partiler, seçimlerde rekabet ederek hükümet etme gücüne erişme potansiyeli taşımaları (Katz, 1986, ss. 39-40) dolayısıyla da yolsuzlukla mücadele için kurumsal, idari ve hukuki düzenlemeleri hayata geçirebilecek temel aktörler olması nedeniyle diğer örgütlenmelerden ayrılır.

Demokratik siyasal sistemlerde, siyasi partiler; kamusal kararların alınması, uygulanması, denetlenmesi ve karar alma sürecini etkilemede başat role sahip aktörler olması nedeniyle hem yolsuzluğa bulaşmaları hem de yolsuzlukla mücadeleyi hedeflemeleri olasıdır. Yozlaşmış partiler demokratik süreci durdurabilir, hatta yok edebilirken; kurumsallaşmış ve rekabetçi bir çerçevenin parçası olan yolsuzluk karşıtı partiler yolsuzluğu önlemede/azaltmada hayati bir rol oynayabilir. Aynı zamanda yolsuzluk karşıtı partiler seçmenlerde yolsuzlukla mücadeleye dönük farkındalık gelişimi için siyasi gündem oluşturma gibi siyasi ve sosyal işlevleri yerine getirebilir (Blechinger, 2002, s. 4). Siyasi partilerin hükümette veya muhalefette konumlanmaları bu olasılıkları daha görünür kılar. Belirli dönemlerde yapılan seçimlerle hükümetteki ve muhalefetteki partilerin, birbirinin yerini alma gibi, konumlarındaki değişim olasılığı; hemen her partiyi kendi seçmen desteğini artırma amacıyla yolsuzlukla mücadele konusunu ele almaya teşvik edebilir.

Belirtmek gerekir ki siyasal alanın yolsuzlukla mücadele konusuna yaklaşımı karşı tarafta yer alan bir politikacıyı yıpratma amacı taşıyabilir. Bu sayede avantajlı bir siyasal konum elde etmek ve rakibine üstünlük sağlamak hedeflenebilir. Siyasal alanın iç çekişmelerine ilişkin örneklerin izini Roma İmparatorluğu dönemine kadar sürmek mümkündür. Nitekim Roma döneminde yolsuzluk davalarının çoğunun gerçek anlamda adaleti sağlama amacından ziyade devlet yönetimini elinde tutan aristokrasinin iç mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ifade edilir (Ertekin, 2008, s.378). Bu nedenle yolsuzlukla mücadele konusunda kamuoyunun siyasal partileri sadece seçimlerde seçmen olarak destek vererek değil seçim sonrasında da harekete geçirecek bir etki alanı oluşturmasının yolsuzluğun önlenmesinde önemli bir faktör olacağı düşünülmektedir.

Siyasi partilerin yolsuzluk mücadeleye bakışları parti programları, siyasal söylemleri, seçim beyannameleri, basın açıklamaları vb. birçok düzlemden hareketle analiz edilebilir. Ancak içerdiği somut verilerin yanı sıra partilerin bir nevi kimliğini oluşturdukları düşünülen parti programları

¹ Uluslararası şeffaflık örgütünün yolsuzluk algılama endeksine ilişkin yıllara göre veriler kurumsal web sitesinden alınmıştır: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021>, Erişim Tar. 28.01.2022.

partilerin gelecekteki politik kararları ve uygulamaları için referans noktası olarak seçilebilir. Öyle ki parti programları bir siyasi partinin değerlerinin ve endişelerinin yanı sıra fikirlerini, savunduğu ve uygulamayı düşündüğü politikalar ile politika gündemlerini belirleme ve toplumsal zorluklar için çözümler önermeye yönelik politik hedefleri içermektedir. Ayrıca parti programları partiler arasındaki etkileşimleri yapılandırır ve hükümet politikalarını önemli ölçüde şekillendirebilirler. Parti kadroları için bir siyasal pozisyon sağlama ve diğerlerine göre üstünlüklerine/farklılıklarına ilişkin söylemler geliştirmede parti programları dayanak noktası oluşturur (Zúñiga ve Jenkins, s. 2018: 2). Bu doğrultuda Türkiye'de siyasi partilerin yolsuzlukla mücadeleye bakışına ilişkin bir değerlendirmenin parti programlarına dayalı yapılmasının yanlış bir referans noktası olmayacağı söylenebilir.

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Siyasal programlarda yer alan yolsuzlukla mücadele önlemlerinin analizinin en az iki şekilde yapılabileceği kabul edilir. Bunlardan ilki siyasi partinin konuyla ilgili açık vurgusuna, konumuna ve talimatlarına bakılarak; diğeri ise siyasi partilerin yolsuzluğu ve yolsuzluğun belirli anlamlarını nasıl inşa ettikleri, siyasal hedeflerine ulaşmak için bu anlamları nasıl ilettikleri bağlamında yapılır. Bu iki analiz şekli için ise içerik analizi ve söylem analizi yöntemi kolaylık sağlar. Hangi yöntemin kullanılacağı ise analizin amacına bağlı olarak seçilir. Örneğin, içerik analizi, farklı siyasi partilerin yolsuzlukla mücadele konusundaki konumunu karşılaştırmaya veya kullanılan verilere dayalı olarak bu konunun zaman içindeki gelişimini takip etmeye olanak tanır. Söylem analizi, siyasi partilerin hedeflerine ulaşmak için “yolsuzlukla mücadele” dilini nasıl kullandığını anlamada gerekli derinliği sağlar (Zúñiga ve Jenkins, 2018, s.3).

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de siyasal partilerin yolsuzlukla mücadeleye bakışını partilerin programları üzerinden analiz etmektir. 2018 genel seçimi sonrası TBMM'de grubu bulunan partiler belirli siyasal/seçmen ağırlığı göz önüne alınarak çalışmada örnek olarak seçilmiştir. Türkiye'de 24 Haziran 2018 genel seçimi sonrası oluşan TBMM kompozisyonunda grup kurma çoğunluğuna beş parti erişmiştir. Bunlar; Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), İYİ Parti ve Halkların Demokratik Partisi (HDP)'dir. Bu partilerden HDP parti programında yolsuzlukla mücadeleye yönelik herhangi bir politika belirlemediğinden dolayı diğer dört partinin parti programlarından hareketle yolsuzlukla mücadeleye bakışları incelenmiştir. Şüphesiz siyasal partilerin yolsuzlukla mücadeleye ilişkin bakışları siyasal parti liderinin/aktörlerinin söylemleri, seçim kampanyası sırasında geliştirilen politikalar, hükümet olması durumunda hükümet programları gibi zaman ve konuma göre gelişme veya değişkenlik gösterebilir. Bunların her biri ise ayrı bir çalışmayı gerektirecek genişliğe/detaya sahiptir. Bu çalışmanın amacı doğrultusunda yapılacak analiz partilerin bir nevi siyasal kimliğini oluşturmaları sebebiyle parti programları ile sınırlandırılmıştır. Parti programlarının analizinde ise içerik analizi ve doküman analizi birlikte kullanılmıştır.

İçerik analizi; belirli kelime, tema veya kavram varlığını, anlamını ve ilişkisini ölçme ve/veya analiz etme tekniği olarak tanımlanır. Araştırmaya konu olan içeriğin çeşitli yönlerini sayarak ya da kodlayarak özetlemek için geliştirilen bir yöntemdir. Bu bakımdan içerik analizi nicel ve nitel araştırmalarda yöntem olarak belirlenebilir (Sallan Gül ve Kahya, 2021, s.182). Ancak nicel içerik analizinde araştırmanın bulguları sayısallaştırılırken, nitel içerik analizinde metnin içindeki anlama odaklanılır. Anlam ortaya çıkarılırken de kategoriler ve kodlar kullanılmaktadır. Metnin kategorilere bölünmesiyle aşamalı ve sistematik inceleme sayesinde adım adım ilerleme sağlandığı için güçlü bir analiz olanağı doğmaktadır (Sallan Gül ve Kahya, 2021, s.185). İçerik analizi esnek bir araştırma yöntemidir ve uygulanma sürecinde standart bir biçimi bulunmamaktadır. Analistin becerisi, bakış açısı ve analitik düşünebilmesine göre şekillenebilir (Emir vd., 2020, s. 103). Doküman analizi ise yazılı belge veya belgelerin içeriğine ilişkin titiz ve sistematik biçimde yapılacak analiz için başvurulan bir yöntemdir. Doküman analizi ilgili belge/belgelere ilişkin anlam çıkarma, ele alınan konu için anlayış oluşturma ve ampirik bilgi geliştirme amacıyla verilerin incelenmesi ve yorumlanması sürecidir (Kıral, 2020, s.15). Doküman analizi sürecinde kullanılacak içerik analizinin

ise araştırma sürecinde kullanılan dokümanın/dokümanların konuyla ilgili açık ve anlaşılır olmasına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Öte yandan, birden fazla ve ayrı aktörlere/süreçlere ait karşılaştırmalı analizde kullanılacak dokümanın standart bir formatı olmadığından dokümanlar hazırlayan kişinin, kurumun ya da kuruluşun amaçlarına yönelik farklılıklar içerebilmektedir. Bu da araştırma sürecinde kodlama zorluğu yaratmaktadır (Kıral, 2020, s.180). Özellikle doküman analizi açısından yaşanan bu zorluk ise içerik analizi sürecinde amaca uygun kullanılan yöntemle aşılabılır. Bilindiği gibi içerik analizi tündengelim ve tümevarım biçiminde yapılabilmektedir. Tündengelimci bir yaklaşımda, siyasal programlardaki konuların tahmini önceden (a priori) belirlenen kategori ve kodlara göre yapılır. Diğer bir deyişle analizde kullanılacak kategorilere ve kodlara siyasi programa göre değil önceki bilgilere dayanarak karar verilir. Tümevarımsal bir yaklaşımda ise, analist orijinal metinden kodları ve kategorileri çıkarır. Bu durumda politika pozisyonlarının yorumu için temel oluşturacak kategoriler analiz edilecek metnin içerisinden sonradan (a posteriori) çıkarılır (Zúñiga ve Jenkins, 2018, s.5). Dokümanların amaçlarına uygun olarak farklı aktörler tarafından hazırlanması ve içerikleri açısından tam bir uyumun olmamasından kaynaklı zorluk, önceden belirlenen kategori ve kodlara göre tündengelim dayalı bir analizin daha sağlıklı olabileceğini göstermektedir. Bir bakıma böyle bir yaklaşım partilerin yolsuzlukla mücadeleye ilişkin bakışlarını belirli bağlamlarda karşılaştırma ve yorumlama olanağı tanıyabilir.

Zúñiga ve Jenkins (2018, s.4) yolsuzlukla mücadele bağlamında siyasal programlarının analizi için dört kategorinin kullanılabileceğini ileri sürmektedir. Bunlar; “yolsuzlukla mücadele tedbirlerini artırmak”, “yolsuzlukla mücadele tedbirlerini azaltmak”, “yolsuzlukla mücadele tedbirleri konusunda tarafsız olmak”, “yolsuzlukla ilgili genel bir endişeyi göstermek” biçiminde sıralanmaktadır. Her bir kategori içinde farklı kodlar üretilebilir: örneğin, “yolsuzlukla mücadele tedbirlerini artırmak” dört kola daha ayrılabilir: hukuk, kurumlar, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi. Analiz öncesi yaptığımız yolsuzluk tanımları/türleri, yolsuzluğun nedenleri ve yolsuzlukla mücadeleye ilişkin yaklaşımlara ilişkin literatür incelendiğinde ortaya koyulan bu kategorilerin ve kodların genişletilmesi yararlı görülmektedir. En azından bu kategoriler yolsuzluğun nedeni ve sonucu açısından kullanılabilirken, yolsuzlukla mücadelede daha çok kurumlar ve kurallar geliştirmeyi, diğer bir ifadeyle kamu yetkisi kullanan aktörlerden kaynaklı yolsuzlukları önleyici düzenlemeleri içermektedir. Bunlara ek olarak yolsuzlukla mücadelede toplumsal bir farkındalık oluşturmak amacıyla düşünülen kolektif politikaları da içerecek (medya, eğitim gibi) “yolsuzluğa ilişkin sosyal farkındalığı artırmak” biçiminde bir kategorinin oluşturulması gerekmektedir. Çalışmada siyasal parti programlarının analizi oluşturulan bu yeni çerçeveye dayalı olarak yapılmıştır. Her partinin programına ilişkin dokümanların farklılıkları nedeniyle her birini kendi özelinde ele almak için parti programları ayrı ayrı analiz edilmiş, değerlendirme ve sonuç kısmında benzerlikleri, farklılıkları ve kapsamaları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

2.2. Adalet ve Kalkınma Partisi

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), parti programının giriş kısmında yolsuzluk, yozlaşma, usulsüzlük, çıkarıcılık, iltimas, hukuk önünde ve fırsat açısından eşitsizlik gibi olumsuzlukları partinin en yoğun mücadele alanı olarak ifade etmektedir (AK Parti, 2001, s. 8). Ayrıca, şeffaflık ve yolsuzluklardan arınmış bir düzenin ancak adalet işlemeyle mümkün olacağını belirtmektedir (AK Parti, 2001, s. 21). AK Parti siyasal iktidarın kötüye kullanılmasını yolsuzlukların nedeni olarak görmektedir. Buna dayalı olarak da kamu yetkisinin kötüye kullanımı sonucu ortaya çıkan yolsuzluklar başta olmak üzere her türlü yolsuzlukla mücadeleyi partinin öncelikli politikası olacağını dile getirmektedir (AK Parti, 2001, s. 67). AK Parti'nin yolsuzluklara ilişkin ortaya koyduğu neden partinin yolsuzlukla mücadelede öne çıkardığı politikaları da şekillendirmiştir. Nitekim yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmaya yönelik hukuki, şeffaflık, hesap verebilirlik, kurum ve kurulların oluşturulması ile uluslararası işbirliğine atıf yapan politikalar partinin programında yer almaktadır.

AK Parti (2001, s.67) yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmaya ilişkin hukuk alanında yasal alt yapının güçlendirilmesine yönelik politikaları hedeflemiştir. Bunlar; kapsamlı bir program hazırlanarak kamu yönetiminde şeffaflık ve ihale mevzuatının yeniden düzenlenmesi, yolsuzluk

yapılabilmesi ihtimali olan kamu yönetimi alanında çalışacak personeli belirlemeye ve bunların denetimine yönelik özel usuller, Sayıştay tarafından kullanılan denetim yetkisine kanuni güvence sağlanması, yolsuzlukla mücadelede adli birimlerin yetkilerinin artırılması olarak sıralanabilir. Şeffaflıkla ve hesap verebilirlikle ilgili ise siyaset alanı ile kamu yönetimi alanına ilişkin iki farklı yaklaşım ortaya koymuştur. Siyaset alanına ilişkin, siyasi parti kanununda değişiklik yapılarak siyasetin finansmanı ve partilerin mali yapılarının şeffaflığa kavuşturulması, seçim harcamalarının şeffaf ve denetlenebilir olması, seçimle göreve gelen aktörlerin kanunen vermek zorunda olduğu mal bildirimlerinin şeffaf biçimde kamuoyunun bilgisine ve denetimine sunulması ifade edilmektedir (AK Parti, 2001, ss. 17, 18). Ayrıca ekonomideki ilkelerin şeffaf olması (AK Parti, 2001, s. 41) kamu bütçesinde şeffaflık ve hesap verebilirliği sağlayacak mekanizma kurma (AK Parti, 2001, s.37) ve kamu yaşamının her alanında şeffaflığın ve hesap verebilirliğin yerleştiği bir anlayışı hâkim kılma (AK Parti, 2001, s.9) diğer yolsuzlukla mücadele amaçları arasında sayılmaktadır.

AK Parti'nin yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmaya yönelik şeffaflık ve hesap verebilirlik politikaları aynı zamanda yeni kurumlar ve kurulların oluşturulmasını içermektedir. Bu amaçla yolsuzlukları önleme, tespit etme ve soruşturma sürecinde tüm kurum ve kuruluşların koordinasyonunu sağlayacak bir birim kurulması, sivil toplum kuruluşlarının yolsuzluk denetiminde yer almaları ve bu alanda yapacağı çalışmalardan yararlanma, kurumların iç denetim mekanizmalarını güçlendirme yanında bağımsız dış denetim kuruluşlarından yararlanma, mal bildiri beyanlarının doğruluğunu araştırarak sistem kurulması gibi politikalar programda belirtilmiştir (AK Parti, 2001, ss. 67, 68). Bunların dışında AK Parti (2001, s 68) yolsuzlukla mücadelede uluslararası işbirliğini politikaları arasında saymaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin (parti programının hazırlandığı tarihte henüz) imzalamadığı Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan yolsuzlukla mücadeleye ilişkin uluslararası sözleşmelerin imzalanıp onaylanması ve yolsuzlukla mücadelede uluslararası işbirliğine önem verilmesi vurgulanmaktadır.

AK Parti programında kamu yönetimi ve siyaset alanında yolsuzlukları önlemeye ilişkin hukuki altyapıyı güçlendirerek kurumsal yeniden yapılanma ve denetimi sıklaştırmaya yönelik hedefler belirlenmiştir. Çoğunlukla kamu yetkisini kullanan aktör ve kurumların yolsuzluklarını önlemeye dönük bu politikalar önemli olmakla birlikte literatürde yukarıda ifade edilen yolsuzlukla mücadeleye ilişkin yaklaşımlar göz önüne alındığında sosyal farkındalığı artırmayı sağlayacak politikaların parti programında yer almadığı söylenebilir. AK Parti'nin yolsuzluk nedeni olarak siyasi iktidarın kötüye kullanımını neden olarak ifade etmesiyle siyasi iktidarın kullanım alanına ilişkin yolsuzlukla mücadele politikaları belirlemesi arasında bir neden sonuç ilişkisinden bahsetmenin yanlış bir değerlendirme olmayacağı düşünülmektedir.

2.3. Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) parti programının başlangıcında yolsuzlukla kararlı mücadele etmeyi öncelikleri arasında saymıştır (CHP, 2008, s. 21). CHP parti programında siyasette ve kamu yönetiminde kirlenme (2008, s.71) ile 1980 sonlarında Türkiye'yi yöneten siyasi iktidarların uygulamaya soktuğu "köşe dönücü" anlayışın giderek meşrulaştırılması ve toplumun yolsuzluğa alıştırılması (2008, s.75) siyaset-ticaret-bürokrasi ilişkileriyle yolsuzluğun büyüdüğü (2008, s.74) olmak üzere yolsuzluğun iki nedeninden bahsetmektedir. Ayrıca yolsuzluğun ekonomik kalkınmayı olumsuz etkileyen, ekonomik krizleri hazırlayan ve hızlandıran, ülkede sosyal barışı sarsan, yönetime güveni zedeleyen dolayısıyla demokratik gelişmeyi engelleyen sonuçları olduğuna dikkat çekmektedir (CHP, 2008: 75). Bu bağlamda CHP yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmaya yönelik hukuki, şeffaflık, hesap verebilirlik ve kurum ile kurulların oluşturulması gibi bazı politikaları parti programında vurgulamaktadır.

CHP yolsuzlukla mücadele önlemleri bakımından hukuki alt yapının güçlendirilmesini yasal ve yargısal düzenlemeler, siyaset ve sivil toplum ile yolsuzluklar önlenecektir biçiminde üç başlık altında sıralamıştır. Kanuni ve yargısal düzenlemeler boyutuyla yargının yolsuzluk ve kuralsızlıkla mücadelesi önündeki engellerin, kısıtlamaların ve yolsuzluk kapsamındaki suçlarda zaman aşımının kaldırılması amaçlanmıştır (CHP, 2008, s. 37). Siyaset ve sivil toplum boyutuyla Meclis İçtüzüğü ve çalışma yönteminin toplum yaşamını ilgilendiren diğer önemli konular gibi yolsuzluk iddialarının ele

alınması, tartışılması ve ortak görüş oluşturulması için yeniden oluşturulacağı ifade edilmektedir (CHP, 2008, s. 70). Temiz siyaset ve dürüst yönetim boyutuyla Meclis'in etkinleştirilmesi ve yolsuzluğa bulaşan kamu görevlilerinin süratle cezalandırılması için gerekli ortamın sağlanması hedefi belirtilmektedir (CHP, 2008, s. 71).

CHP programında yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmak açısından şeffaflık ve hesap verebilirlik politikalarını siyaset ve kamu yönetimi alanlarındaki yolsuzluklar için belirlemiştir. Kamu yönetimi alanında, kamu görevlilerinin kendileri ya da yakınlarının çıkar sağlayabileceği görev ilişkisinin önlenmesi, kamu ihalelerinin ve alımlarının şeffaf ve rekabet ortamında gerçekleşmesi, kamu kurum ve kuruluşlarının doğrudan veya dolaylı çıkar ilişkisi olabilecek özel veya tüzel kişilerden bağış almasını önleme, yerel yönetimlerin rant oluşturma potansiyeli olan kararlarını kamuoyu katılımı ile alması gibi politik hedefler belirtilmiştir. Siyaset alanında ise siyasi etik yasası çıkarılarak, siyasi aktörlerin çıkar ilişkisine girmelerinin engellenmesi, görev alanı dışındaki iş ilişkilerini beyan etmeleri, mal bildirimlerinin kamuoyu denetimine açılması, bir partiden başka bir partiye geçişte doğrudan ya da dolaylı çıkar sağlayan milletvekillerinin vekilliğinin düşürülmesi, seçim harcamalarına ilişkin etkin denetim sağlanması gibi amaçlar sıralanmıştır. Ayrıca seçimlerde aday olan siyasi aktörlerin bağışların Batılı ülke normlarına göre sınırlanması ve denetlenmesi ile partilerin gelir giderlerinin periyodik biçimde kamuoyu ile paylaşılması vurgulanmıştır (CHP, 2008, ss. 73, 74, 75). Kısaca CHP'nin parti programında yolsuzlukla mücadele önlemlerine ilişkin vurgu hukuki alt yapının güçlendirilmesi, şeffaflık ve hesap verebilirliğin artırılması bağlamında ele alındığı ifade edilebilir.

2.4. Milliyetçi Hareket Partisi

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), parti programının başında “ahlaki kirlilik ve yolsuzluklarla kararlı ve etkin mücadele etmek suretiyle temiz siyaset, temiz yönetimi tesis etmek” ilkesini temel görüş ve hedefleri arasında saymaktadır (MHP, 2009, s. 33). MHP programında (2009, ss.44, 54) yolsuzluğu her alanda yaygın hale gelen bir sorun olarak tanımlamakta; yolsuzluğun toplum yaşamını, ahlaki değerleri ve demokratik rejimi bozucu sonuçları ile devlet kurumlarına güveni sarsıcı etkilerine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda MHP, Milliyetçilik ve Demokrasi başlığı altında demokrasinin sağlıklı işleminin yolsuzluklarının önüne geçilebilmesiyle mümkün olabileceği inancına dayalı olarak ahlaki kirlilik ve yolsuzluklarla kararlı ve etkili mücadele etmeyi amaçlayan “temiz siyaset-temiz yönetim” ilkesini benimsediğini vurgulamaktadır (MHP, 2009, s. 44). MHP, yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmaya yönelik politikaları hukuki, şeffaflık ve hesap verebilirlik, kurumların ve kurulların oluşturulması ile sosyal farkındalığa yönelik aktör merkezli ve toplum merkezli olmak üzere geniş bir çerçevede ele almıştır. MHP Parti Programı yolsuzlukla mücadeleye ilişkin alınacak tedbirleri “Yolsuzlukla Mücadele ve Etkin Denetim” ile “Siyasi Yozlaşmanın ve Ahlaki Erozyonun Önlenmesi” olmak üzere iki ayrı başlık altında toplamıştır. İç içe olan politik hedefler özet olarak sunulmuştur.

MHP programının “Yolsuzlukla Mücadele ve Etkin Denetim” başlığında ilk olarak yolsuzlukla mücadele milli siyaset anlayışının temel unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu minvalde; temiz siyaset - temiz yönetim, dürüstlük kültürü, bağımsız-etkin denetim ve kurumsal yapılanma, yolsuzlukların hesabının sorulması, etik kurallar ve kamu yönetimi alt başlıklarıyla yolsuzlukla mücadeleye ilişkin yasal, idari ve kültürel anlamda yapılacaklar sıralanmıştır. Temiz siyaset-temiz yönetim boyutuyla yolsuzlukla mücadeleyi önleyecek siyaset ve yönetim ideali taşıdıkları ifade edilmektedir. Dürüstlük kültürü boyutuyla dürüstlüğü teşvik amacıyla kurallar oluşturularak eğitimin her kademesine yaygınlaştırılması ve medya, sivil toplum kuruluşları gibi aktörlerin desteğiyle dürüstlük kültürünü bir hayat tarzı haline getirme hedeflenmektedir. Bağımsız ve etkin denetim boyutuyla; yolsuzlukları önlemek üzere kurumsal bir yapı oluşturulması ve etkin bir denetim sistemi tesisi ile yolsuzlukla mücadelede etkin ve kalıcı politikalar üretmek, ilgili kuruluşlar arasında eşgüdüm sağlamak ve uygun teminatlar verilerek denetim birimlerinin bağımsızlık ilkesi çerçevesinde yürütülmesini öngörülmektedir. Yolsuzlukların hesabının sorulması boyutuyla, yolsuzlukla elde edilmiş her türlü kazanca zaman aşımı gözetilmeksizin el konulmasına yönelik hukuki düzenlemeler ile siyaset, bürokrasi, sivil toplum ve medya gibi aktörlerle işbirliği içerisinde yolsuzluğu önlemeye yönelik

yargılama süreci sağlanması amaçlanmaktadır (MHP, 2008, s. 54). Etik kurallar boyutuyla, her alandaki yozlaşmayı önlemeye yönelik, kamu yönetimi, sivil toplum, medya ve özel sektörü kapsayacak temel ahlaki düzenlemeler yapılması planlanmaktadır. Yine, üst düzey siyasi bürokratların yolsuzluk iddialarına ilişkin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca adli soruşturma yapılabilmesi, milletvekillerinin yasama görevi sırasında ve sonrasında yapamayacakları görevler belirlenerek iş takibi ve menfaat sağlanmasının önlenmesi amacıyla kurallar oluşturulması yer almaktadır. Bunun yanı sıra rüşvete ve yolsuzluğa zemin hazırlayan bürokratik formalitelerin ortadan kaldırılması ile kamu yönetiminde şeffaflık ve hesap verilebilirliğin etkili kılınması hedeflenmektedir (MHP, 2008, s. 55). Son olarak Kamu Yönetimi boyutuyla kamusal makamların nüfuz ve güç yeri olmaktan çıkarılarak hizmet yeri olması, yolsuzluk ve adam kayırmayı önleme, kamu görevlilerinin yolsuzluk faaliyeti yanında ihmallerinde de sorumlu tutulmasını sağlayacak yapının temini esas alınmaktadır (MHP, 2008, s. 58).

MHP programında siyasi yolsuzluğa ilişkin “siyasi yozlaşmanın ve ahlaki erozyonun önlenmesi” biçiminde ayrı bir başlık açmıştır. Siyasi yozlaşmanın önlenmesi için milli ve manevi değerler ile evrensel değerler, vatandaşlık bilinci, temel ahlaki normlar, toplumsal kalite, anlayış, feragat ve fedakârlık duygusu, dayanışma kültürü gibi toplumsal duyarlılıkların güçlendirilmesi amacıyla her türlü örgün ve yaygın eğitim araç ve yöntemleri kullanılarak bir gelişme hedeflenmektedir. İkinci olarak yolsuzluk yapanlara karşı cezai müeyyideler uygulanmasını yanı sıra kamuoyuna duyurulmasını da içeren caydırıcılığa yönelik düzenlemeleri taahhüt etmektedir. Siyasi partiler, TBMM üyeleri ve üst düzey siyasi kadroların faaliyet ve çalışmalarının tüm yönlerini etik esaslara bağlaması, bu aktörlerin mal bildirimlerinin kamuoyuna açıklanması, siyasetin finansmanın ve harcamalarının denetim altına alınarak kamuoyu bilgisine sunulması hedeflenmektedir (MHP, 2009, ss. 58-59). MHP diğer partilerden farklı olarak yolsuzlukların önlenmesi amacıyla aktör merkezli politikalar yanında yolsuzlukla mücadele için toplumsal farkındalığı artırmaya yönelik politikaları da programına dâhil etmiştir. Fakat toplumsal farkındalık politikalarının somut verileri içermediği daha çok siyasi bir ideal biçiminde ele alındığı söylenebilir.

2.5. İYİ Parti

İYİ Parti programında yolsuzlukla mücadele temel hak ve özgürlükler, iç güvenlik ve ekonomi olmak üzere üç ayrı başlık altında düzenlenmiştir. Temel hak ve özgürlükler ve iç güvenlik başlığı altında idari ve yasal düzenlemelere yönelik amaçlar sıralanmıştır. Yolsuzlukla mücadeleye ilişkin bir kurul oluşturulması, Türk Ceza Kanunu ve diğer kanunlarda bulunan zaman aşımının kaldırılması öngörülmektedir. Ayrıca yolsuzlukla mücadeleye yönelik bir temel kanun ile kamu ihalelerinin, kamu görevlilerinin mal bildirimleri, siyasetin finansmanı ve kamuda etik kurallara yönelik temel düzenlemeler yapılarak yolsuzluğa zemin hazırlayan ekonomik, sosyal ve hukuki ortamın sonlandırılması hedeflenmektedir. Ekonomi bağlamında ise yabancı yatırımlar için yolsuzluk ve kayırmacılıktan arındırılmış bir yatırım ortamı amacı belirtilmektedir (İYİ Parti, 2017, ss. 7, 34, 41). İYİ Parti programında yolsuzlukla mücadele önlemleri temelinde hukuki alt yapının güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca kamu yönetimi uygulamaları açısından e-devlet alt yapısı güçlendirilerek hizmet sunumunda şeffaflık ve hesap verebilirlik amacına dikkat çekilmiştir (İYİ Parti, 2017, s.32). Bununla beraber kamu ekonomi bürokrasisinde performans ölçümü ve değerlendirme sonuçlarına dayalı politika üretilmesi ve uygulanması önündeki engellerin kaldırılarak şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırma hedefi vurgulanmaktadır (İYİ Parti, 2017, s.40). Bunların dışında şeffaflık ve hesap verebilirlik politikalarının kamu personel alımları ile kamu bütçesi kullanımı açısından hayata geçirilecek politikalar olduğu ifade edilmektedir (İYİ Parti, 2017, s.43).

İYİ Parti programında diğer üç partiye nazaran yolsuzlukla mücadele başlığı altında yolsuzlukla mücadeleye ilişkin daha dar politika seti belirlenmiş olmakla birlikte AK Parti ve CHP’ye benzer şekilde hukuki alt yapının güçlendirilmesi, kurum ve kurullar oluşturulması ile şeffaflık ve hesap verebilirliğinin artırılmasına dönük politikaları sıraladığı söylenebilir. Bu bağlamda yolsuzlukla mücadele konusunda toplumsal farkındalığı artırmaya dönük politikalara ise yer verilmediği ifade edilebilir.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Siyasal sistemlerin kalıcılığı açısından toplumsal refah artışını sağlayacak ve sistem-vatandaş bağıni güçlendirecek veya sürdürülebilir kılacak belirli bir yol üzerinde ilerlenmesi önemli bir konudur. Bunun aksine bir yol belirleme, yolsuzluk veya diğer ifadeyle siyasal sistemlerdeki güç kullanımına sahip aktörlerin kendi çıkarlarına gücü kullanması “yıkıcı” sonuçlar doğurma potansiyeline sahiptir. Demokratik siyasal sistemlerde politika alanının belirlenmesi, uygulanması ve denetlenmesi sürecinde siyasal partiler merkezi bir rol üstlenerek siyasal sistemlerinin sürdürülebilirliği açısından politika seti oluşturma konusunda başlıca aktörler olmaktadır. Doğal olarak yolsuzlukların önlenmesine ilişkin siyasal partilerin programlarında belirledikleri politikalar konuya bakışları açısından önem teşkil etmektedir.

Türkiye’de siyasal partilerin yolsuzlukla mücadeleyle ilişkin bakışları, 24 Haziran 2018 genel seçimi sonrası TBMM’de grubu bulunan beş parti örneğinde ele alındığında partilerden HDP’nin programında yolsuzlukla mücadeleyle ilişkin herhangi bir politika belirlemediği görülmektedir. Diğer dört parti ise programında dar ve geniş kapsamlı politikalar setine yer vermiştir. AK Parti programında, yolsuzlukla mücadele için yasal, kurumsal ve denetim ile ilgili süreçleri kapsayan önleyici ve cezalandırıcı politikalar ile sivil toplum örgütlenmeleri ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği çerçevesinde politikalar hedeflemiştir. CHP programında, yolsuzlukla mücadelede yasal, kurumsal ve denetimle ilgili politikalar yanında siyasal aktörlerin olası yolsuzluk eylemlerine ilişkin düzenlemeleri de hedefleyen politikaları vurgulamıştır. MHP, bu partiler içerisinde parti programında yolsuzlukla mücadeleyle en geniş yer veren partidir. Bu kapsamda yolsuzlukla mücadele için yasal, kurumsal ve denetleyici politikalara ilave olarak etik, eğitim, kültürel faaliyetler ve medya ile işbirliği gibi bireysel ve kolektif davranış biçimleri geliştirmeye yönelik politikaları birlikte hayata geçirmeyi amaçlamaktadır. İYİ Parti ise programında yasal, kurumsal ve denetleyici politikalar yoluyla yolsuzluğu önleyici, caydırıcı ve cezalandırıcı politikaları ifade etmektedir. Araştırmada ele alınan partilerin yolsuzlukla mücadeleyle ilişkin politikaları göz önüne alındığında Türkiye’de 2018 genel seçimi sonrası TBMM’de grubu siyasal partilerin yolsuzlukla mücadeleyi hedefleyen aktörler olduğu söylenebilir.

Siyasal partilerin yolsuzlukla mücadele önlemlerini analiz etmeye ilişkin oluşturulan “yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmak” kategorisine göre tüm partilerin yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmayı hedeflediği görülmektedir. Ancak AK Parti, CHP ve İYİ Parti yolsuzlukla mücadele önlemlerine ilişkin hukuki altyapıyı güçlendirme, kurum ve kurulları etkin hale getirme, şeffaflık ve hesap verebilirliği artırma konusunda benzer vurgular yaparken, AK Parti uluslararası işbirliği ve sözleşmeleri incelemek konusunda diğer iki partiden ayrılmaktadır. MHP ise yalnızca kamu yetkisi kullanan kurum, kuruluş ve aktörlerin olası yolsuzluk faaliyetini önlemeye yönelik politikalar konusunda diğer partilerle benzer süreçler öngörürken, yolsuzlukla mücadelede daha geniş olarak sosyal farkındalığın oluşmasına yönelik politika öncelikleriyle diğer partilerden ayrılmıştır. Bu yönüyle MHP’nin yolsuzlukla mücadeleye bakışı diğer partilere göre daha geniş bir perspektife sahiptir. Nitekim MHP’nin yolsuzlukla mücadeleye ilişkin bakışı literatürden elde edilen veriler ışığında incelendiğinde, bireysel (kamu yetkisi kullanan) aktörlerin yolsuzluklarını önlemenin yanı sıra yolsuzlukla mücadele konusunda sosyal farkındalığın önemini de vurgulayan literatürle paralel biçimde bir genişliğe sahip olduğu söylenebilir. Netice itibarıyla yolsuzlukla mücadele politikalarının başarısında ve yolsuzlukların önlenmesinde kamuoyu denetiminin belirleyici bir yere sahip olduğu ifade edilebilir.

Bu çalışma siyasal partilerin yolsuzlukla mücadeleye bakışlarını parti programlarıyla sınırlı olarak ele almıştır. Çalışmaya ilişkin bu kısıtlılık göz önüne alındığında parti programları ile hükümette veya muhalefette partilerin konumlanmalarına dayalı olarak yolsuzlukla mücadele konusundaki performansları, seçim kampanyaları sürecinde seçim beyannamelerinde yolsuzluk konusunu ele alış biçimleri veya güncel politik atmosferde yolsuzluklar ve yolsuzlukların önlenmesine yönelik tutumları/söylemleri ise gelecek araştırmalara konu olabilecektir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Hüseyin AKSU (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- AK Parti (2001). Adalet ve Kalkınma Partisi Programı: Kalkınma ve Demokratikleşme, Erişim : 14.01.2022: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/926>.
- Akçay, S. (2000). “Yolsuzluk, Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1): 1-15.
- Aktan, C. C. (2015). “Political Corruption: an Introductory Study on Terminology and Typology”. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 7(1): 47-65.
- Amundsen, I. (1999). Political Corruption: An Introduction to the Issues. *Chr. Michelsen Institute*. Erişim: 14.12.2021: <https://www.cmi.no/publications/file/1040-political-coiTuption.pdf>,
- Anderson, S., Anechiarico, F., (2019). *Corruption and Corruption Control: Democracy in the Balance*, New York: Routledge.
- Anderson, C. J., Tverdova, Y. V. (2003). “Corruption, Political Allegiances, and Attitudes Toward Government In Contemporary Democracies”. *American Journal of Political Science*, 47(1): 91-109.
- Bayley, D. H. (1966). “The Effects of Corruption in a Developing Nation”. *Western Political Quarterly*, 19(4): 719-732.
- Berksoy, T., Yıldırım, N. E. (2017). “Yolsuzluk Kavramına Genel Bir Bakış: Problemler ve Çözüm Önerileri”, *Journal of Awareness*, 2(1): 1-18.
- Blechinger, V. (2002). Corruption and Political Parties, sectoral Perspectives on Corruption, *Presentation prepared by MSI*, Erişim:19.12.2021,https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNACT879.pdf
- CHP, (2008). *Cumhuriyet Halk Parti Programı: Çağdaş Türkiye İçin Değişim*, Erişim: 14.01.2022 <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/918>.
- Çingi, S. (1994). “Yolsuzluk Olgusu ve Ekonomik Analizi Üzerine Notlar”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi*, (12): 1-18.
- Emir S., Kıymık H., Apalı, A. (2020). “Muhasebe Alanında Yürütülen Çalışmaların Nitel İçerik Analizi Tekniğiyle Değerlendirilmesi (2015-2019)”. *Mali Çözüm*, 30(162): 95-126.
- Ertekin, E. (2008). “Roma Çağında Cilicia’dan Yolsuzluk Örnekleri”. *OLBA*, (16): 361-384.
- Friedrich, C. I., (2007). Corruption Concepts in Historical Perspective, in *Political Corruption: Concepts and Contexts*, (Eds.) A. J. Heidenheimer; M. Johnston, 3rd Edition, pp. 15-24, New Jersey: Transaction Publishers.
- Hacib, Y. H. (2017). *Kutadgu Bilig* (Çev. Ayşegül Çakan). IV. Basım, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- İYİ Parti, (2017). İyi Parti Programı, [Erişim: 14.01.2022: <https://iyiparti.org.tr/storage/img/doc/iyi-parti-guncel-parti-program.pdf>.]
- Johnston, M., 2000. Corruption And Democratic Consolidation, Hamilton: WP, Erişim: 11.12.2021: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.203.1955&rep=rep1&type=pdf> , Erişim Tarihi, 11.12.2021.
- Katz, R. S. (1986). “Party Government: A Rationalistic Conception”, F. G. Castles; R. Wildenmann (Eds.), *Visions and Realities of Party Government*, (Volume 1), 31-71. New York: Walter de Gruyter.

- Kıral, B. (2020). “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15): 170-189.
- Mény, Y. (1996). “Politics, Corruption and Democracy: The 1995 Stein Rokkan Lecture”. *European Journal of Political Research*, 30(2): 111-123.
- MHP, (2009). *Milliyetçi Hareket Partisi Programı: Geleceğe Doğru*, Erişim: 13.01.2022; <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/923>.
- Myint, U. (2000). “Corruption: Causes, Consequences and Cures”. *Asia Pacific Development Journal*, 7(2): 33-58.
- Nye, J. S. (2007). “Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis”, A. J. Heidenheimer; M. Johnston (Eds.), *Political Corruption: Concepts and Contexts*, (3rd Edition), 281-302, New Jersey: Transaction Publishers.
- Razzante, R., (2020). “The Fight Against Corruption”, A. Balloni, R. Sette (Eds) *Handbook of Research on Trends and Issues in Crime Prevention, Rehabilitation, and Victim Support*, 167-186, Hershey/Pennsylvania: IGI Global.
- Rothstein, B. (2018). “Fighting Systemic Corruption: The Indirect Strategy”. *Daedalus*, 147(3): 35-49.
- Sallan Gül, S., Kahya N., Ö. (2021). “Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42 (Özel Sayı 1): 181-198.
- Şumah, S. (2018). “Corruption, Causes and Consequences”. V. Bobek (ed.), *Trade and Global Market*, IntechOpen. DOI: 10.5772/intechopen.72953.
- Uluslararası Şeffaflık Derneği, (2022). *Türkiye’de Yolsuzluk*, Erişim: 25.04.2022, <https://seffalik.org/wp-content/uploads/2022/04/Turkiyede-Yolsuzluk-Neden-Nasil-Nerede.pdf>.
- Uslaner, Eric M. 2015. “The Consequences of Corruption”. P. M. Heywood (Ed.), *Routledge Handbook of Political Corruption*, 199–211. London: Routledge.
- Williams, A. (2021). Corruption Definitions And Their Implications For Targeting Natural Resource Corruption. Topic Brief, *U4 Anti-Corruption Resource Centre*, Erişim: 15.12.2021: https://files.worldwildlife.org/wwfcmprod/files/Publication/file/6fzh5hqkch_Topic_Brief_Corruption_definitions_and_their_implications_for_targeting_natural_resource_corruption.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2021.
- Woo, J., Choi, E. (2018). *Political Corruption and Democratic Governance*, Maryland: Rowman & Littlefield Publishing.
- Zúñiga, N., Jenkins, M. (2018). Methodologies For The Analysis of Political Party Programmes Berlin: Transparency International. Erişim: 04.01.2022, <https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/helpdesk/Methodologies-analysis-party-programmes.pdf>